

На крају овог, иначе одличног дела, имао би да приметим: у књизи се понекад наилази на изразе, и мање оцене, које би, с обзиром на научну вредност самог дела, затим блискост догађаја, па и на настале промене у нашој земљи, предало изоставити, или друкчије формулисати и одређеније објаснити, ово у толико пре, што је дело од велике вредности. Али, оно што је од изузетне вредности у овоме делу то је, што је писац први успео са великом вештином да операције 1915 године повеже у једну целину и да те операције, које су до сада сматране неуспеле, с правом прикаже, највећим претпућима, које једна војска и народ могу дати под онако незапамћеним приликама.

Др Гавро А. Шкриванић

Никола Радојчић, Српски историчар Јован Рајић, Београд, САН, 1952, стр. 208 + 3 к.; 8°

Први српски модерни историчар Јован Рајић био је предмет бројних историографских студија. Сам Никола Радојчић написао је у току више од 30 година, пре завршене студије, осам расправа, посматрајући великог историописца са разних страна. Међутим сав материјал чак ни за саму Рајићеву биографију није искоришћен, а и друга историографски важна питања нису синтетички обрађена. Отуда, било је разлога да се напише дело о Јовану Рајићу које би у целини обухватило рад првог српског модерног повесничара.

У првом делу Радојчићеве књиге налазимо седам глава: Написане и смишљене расправе о Јовану Рајићу (1—13), Из живота Јована Рајића (14—73), Концепција и композиција Рајићеве „Историје“ (74—92), Извори и литература Рајићеве „Историје“ (134—149). У прилозима се налази одељак „Литература о Јовану Рајићу као историчару“ (153—171), неколико докумената о штампачу Рајићеве „Историје“ (172—177) и једна савремена немачка (можда Енгелова) оцена на Рајићеву „Историју“ (178—201). Резиме је дат на француском. Индекса нема.

Прво и седмо поглавље претстављају целину, само је градиво прво издвојено и подешено као увод. Јован Рајић се много бојао критике на своју „Историју“, али се храбрио утехом да је велики део његове књиге (српски извори) неприступачан критици. Радојчић утврђује да је постојала могућност критика на Рајићеву „Историју“ и код Срба и код других. Рајићеве српски савременици су били поносни Рајићевом „Историјом“, те су се donekle устручавали да критиком не наруше велики углед Рајићеве учености и не нанесу штете општенародним интересима. Ипак, ниједна од тадашњих духовних струја није могла бити сасвим

задовољена Рајићевом „Историјом“; романтичари свакако још мање неголи рационалисте. Више од 50 година српска историографија се кретала у зачараном кругу, где се полазило и враћало на Рајића. Више од тога, „његова Историја постала је основа за изграђивање српских политичких стремљења“. Током времена, литература је Јована Рајића учинила првоборцем у рвању са силама мрака, много више него што је он то стварно био.

Радојчић не даје Рајићев животопис него само оне моменте његова живота који су значајни за постанак његова дела. На основу докумената Рајићеве заоставштине он утврђује да је Рајић био редован ђак у Кијеву од 1753—1756. Интерес за прошлост није стекао у Духовној академији, него у српској средини по свом повратку. Радојчић модерно обрађује биографију Рајића, стално га посматрајући као плод средине. Радојчић правилно сматра да „потребе и схватања средине тако су моћне да појединци испуњавајући и спроводећи њих могу чврсто веровати да остварују своје драге жеље и интимне мисли“, али то српско друштво не анализује. У потребама српског друштва у Јужној Угарској Радојчић види само одбранбени мотив, „најпречу народну потребу у сукобу са страним државним, црквеним и друштвеним противницима“ (32), не и политичку потребу одређене посебне класе тога друштва, класе која је постала национална у модерном смислу речи. Кад се говори о српском друштву без ознака класа и друштвених група које израстају, може се добити утисак да се појам друштва употребљава у смислу појма средине. На основу нових докумената које Радојчић доноси, лични развитак Рајићев постаје јаснији. Радојчић није прећутао и неке негативне Рајићеве особине (среброљубље, преосетљивост која се бахато влада према околним), и није од Рајића начинио хероја; штавише, као да је више пишчевих симпатија побрао Ст. Стратимировић, коме се не може спорити велики удео у објављивању „Историје“, према којој Радојчић има знатно више љубави него према њеном писцу. Радојчић није утрпао у своју студију све оно што зна, него је лепо пребирао и економисао с грађом, сјајно осећајући које све појединости могу бити од интереса за фину науку.

Срби Рајићева времена „нису имали стрпљења“ за монографске радове. Била је потребна једна укупна историја. Рајић, који је настојао да одговори овој нужди, иако је владао утврђеним формама у композицији — што је учинило да му ова испадне скамењена — није са спремом пришао изградњи концепције. Рајић није примио Диканжову византиску, ни угарску Саскот, ни средњовековну хроничарску Ђорђа Бранковића, ни општесловенску, него јужнословенско-руску концепцију српске историје, држећи се језика (језика којим је сам писао) а не вере као основног критерија. Оваква, ова концепција „не претставља неку смелу новину“ и била је застарела већ у своје доба. Уз овакву

основну концепцију није неуочљива васпитна тежња Рајића као поклоника идеја Просвећености.

Као и средњевековни историописци, ни Рајић није пратио разлике између извора и литературе. Он у себи није носио жеђ за све бројнијим изворима и све поузданијом и новијом литературом. Као и његови савременици, више је ценио писца него документе. Био је горд што је у своје дело унео и српске изворе, странцима неприступачне, али ове је, с обзиром на реалне могућности, оскудно користио, иако их је више претурио преко руку него што би се то закључило према каталогу. Највише се држао Орбинија и Саског, вадио је и из Луција, Бранковића, Ритер—Витезовића, али је познавао и поједине византиске ауторе.

Рајић претставља велики корак унапред у развоју српске историске критике, иако није увео ниједан нов мотив у српску историску критику, и мада и у његовој „Историји“ преовлађују верски, национални и просветитељски мотиви критиковања. Иако је Рајићева подела извора што се тиче њихове веродостојности полазила од погрешне претпоставке да су домаћи извори поуздани а страни несигурни, премда су Рајићеве путеве за изнаглажење повесне истине често јако поједностављени и сасвим олако узети, мада је изостављао неповољне вести, што је иначе сматрао недопуштеним, — самим наглашавањем важности коришћења извора и сталном изречном или прећутном критиком, он је значајно велико квантитативно али не још и квалитативно обогаћење. Без љубави за хипотезе, он није желео да народну традицију прими као историско врело.

Радојчић налази да „начин приказивања Јована Рајића у целој његовој „Историји“ није једнолик, него је пун разноликости. Те разлике не тичу се само опширности разлагања већ се простиру и на метод приказивања и дух схватања“. „Три камена темељца су подлога најсјајнијих места у Рајићевој Историји — то су наука, нација и правда“. Рајић „воли историју свим својим бићем, чак и ону и онакву какву мора да пише — ратну и политичку, наместо културне, коју је он једино сматрао правом историјом“.

Радојчићево дело говори о мајстору, посебном стручњаку за питања историографије, који лако пише о материји коју са свих страна има у малом прсту. *Српски историчар Јован Рајић* је значајна нумера пишчева опуса. Ово није само студија о Рајићу него и књига о Николи Радојчићу, акрибичном, ситничавом за детаљ али и добром газди јасних, широких захвата, брижном и покренутом до последњег живца, пуном сабираног искуства и општених запажања.